

SZIGETI CSABA

Szerellemcsütörtök, dobszerda

A tavaszidő édessége. Válogatás a középkor nyugat-európai szerelmi költészetéből

A vaskos és – hadd előlegezzem meg – pompás antológia címe idézőjel nélküli idézet, rajta a borítón, a könyv kezdetén. Ami az antológia tárgyát illeti, a címlap pontosan megadja: válogatás a középkor nyugat-európai szerelmi költészetéből. De maradjunk a címnél: az idézőjel nélküli idézet egy trubadúrtól való, ráadásul a legelső trubadúrtól, IX. Vilmostól (a trobar – ez a trubadúrköltészet összefoglaló megnevezése – különös poézis: történetileg zárt abban az értelemben is, hogy a belső hagyomány rámutatott a kezdetre, a legelsőre, a legutolsó költő pedig tudatában volt annak, hogy ’túl későn jött az utolsók között’).

Maga az oc vagy okszitán nyelvű verskezdet – *Ab la dolçor del temps novel* – szó szerint azt jelenti: ‘az új idő lágyságában’. Híres kezdőstrófából való, abból, amelyikben a legelső népnyelvű szerelmi költő a maga nyelvén a madarak nyelvével kel versenyre. A madarak – ki-ki a maga latinján, mert sem a madarak nyelvének, sem az okszitán nyelvnek ekkor még nincs saját jelölője – új ritmus szerint dalolnak. Illetve ez is bonyolult, mert a szövegben a *chan* szó szerepel: a madarak bizony énekelnek, szeretném úgy képzelni, hogy rímesen, és a szívdobogásuk írja elő a hangsúlyokat és a cezúrákat. És persze új ritmust dalolnak.

A szerelem új és édes. Ezért is remek a cím idézőjel nélküli fordítása, a tavaszidő édessége. De az is lényeges, hogy az eredeti nem tavaszt mond – azt csak leírja –, hanem új időt emleget, a halott vagy dermedt téli idő helyén a természet éledését. És a szerelem éledését is. Igen sok vágykölteményben olvashatjuk az úgynevezett tavasz-nyitást (olyan ez, mint a sakkban az optimális nyitás: az a jobbik, amely mennél több lehetőséget ad a következő lépéshez). Topikusan a tavasz-nyitás és a hajnal közel állnak egymáshoz: az előbbiben átlépünk a halott télből az eleven tavaszba, az utóbbinál a sötét éjszakából (bár a sötétség beburkol, megvéd, megóvja a szeretőket az illetéktelen pillantásoktól) a nappali fénybe.

Vagyis az antológia címe sokszorosán a Kezdetre utal. Utal a tavaszra mint a természet életének kezdetére, utal a népnyelvű szerelmi költészet kezdetére, a szerelem kezdetére, a trobar kezdetére és a trubadúrok nemzedékeinek kezdetére. És ez nagyon különös

kezdet, mert míg egyéb kezdetek nem elérhetők az emlékezet számára, itt számos szinten megjelölt, pontos kezdetre lelünk.

És a folytatás? Ami a természetet illeti, tudjuk, hogy a Délen (ma a hóditók országában, Dél-Franciaországban) áprilisban áll be a tavasz, s ha az új idő új szerelemmel párosul, e hónap neve “a kegyetlen hónap”, de aztán jön a május, majd a forró nyár, és így tovább. Az évszakok ideje folytatódik, a trobar IX. Vilmos után is folytatódik, de miként folytatódik a szerelem? A trubadúroknál a szerelem nem ölti a történet formáját magára, mivel a szerelem középpontjában a vágy áll, márpedig a vágnak hogyan is lenne története?! Inkább úgy képzelem el a szerelmi vágy munkáját bennünk, mint folyamatos kezdetet, folyamatos önteremtést, vagy férfiként fogalmazva, mint folyamatos önnemzést. Hogy a szerelmi vágy honnan, miből áll elő, mi az alapja vagy az oka, nem tudhatni. Dante Alighieri – a trobar egyik kitüntetett örököse a számtalan örökös közül – Guido Cavalcanti tanítványa is volt, aki szerelemelméleti canzonéjában rossznak tartja a kérdést: ne kérdezd a szerelem okát, mondja, és nem minden ok vagy alap nélkül. Mert a szerelem centrumában a vágy áll, de e vágyat a hiány működteti (hol vagy? merre jársz? miért nem vagy itt?). És olyan erős, hogy teljességgel nem, csak részlegesen elégíthető ki, hogy utána az ismételt hiányból fakadó vágy újra megteremhessen. Ma már úgy látom, a szerelemnek csak felszíni pozitivitása van: különböző vágyak hordozói vagyunk, melyek ideig-óraig meglaknak bennünk, majd elillannak. Amikor ölelkezünk, nem a vágyat öleljük, hanem szép és jó hordozóját.

A hiányra épülő vágy különös beállítódással jár, ma már így gondolom. Úgy vélem, a pozitívitás mögött, a szerelem megfoghatósága mögött a semmi áll, a szerelem abszolút kezdete. Nem egy vagy az általános semmi, hanem egy sajátos, különös semmi, a szerelem semmije. Ez érteti meg számomra a szerelem (a vágy) tűnékenységét és törekenységét, de egyben finom, már-már láthatatlan és megragadhatatlan jellegét. A vágyat meg tudom ölni magamban, de megölelni nem. Erről beszél számomra az emített IX. Vilmos semmi-költeménye is, amely erről a szerelmi semmiről beszél, a melankolikus erósról. A semmi nála ismereti szinten is működik: nagyon szeretem azt az enigmatikus verssorát, amely kijelenti, hogy “ieu ai una amiga, ma no sai qi s'es”, vagyis “van egy barátnóm, de nem tudom, ki”. E barátnő vélhetőleg a szerelem maga (a szerelem minden neolatin nyelven hímnemű, kivéve az okszitánt: az ‘amors’ nőnemű bizony!), és nem egyik hordozója, nem egy vágytárgy (hogy ezzel a csúnya összetett szóval éljek). De úgy is felfogható e sor – gondolom –, ha egy szeretett nőre gondolok: nem tudom, kicsoda, és (teljességgel) soha nem tudhatom meg, és ez nagyon helyes így, mert megvédi őt tőlem. Ő, a hölgy eleve birtokolhatatlan vagy csak részlegesen birtokolható.

Mostanság tehát kissé másképp olvasom a trubadúr vágy-énekeket, mint egy évtizeddel korábban. A szerelem ma inkább tünékeny természetével tüntet, adomány- és ígélet-voltával, illanékonyágával és megfoghatatlanságával: vakító áttűnés a semmi és a valami között. Különösen kedvessé vált például Raimbaut d'Aurenga költeménye a megfordított virágról, a maga megfordított tavasz-nyitásával és a később nagy karriert befutó megfordult világ (*verkehrte Welt*) toposzával:

*Virág nyílik, fordított,
sziklákon s a dombokon,
virág? Jég és zúzmará,
mely harap és szétszakít;
halott a fütty és a dal,
a gyökér, levél s a gally,
mégis örömet okoz,
ha kiszárad, ki gonosz.*

“A világ is fordított”: és egyre jobban figyelek a szerelem sötét oldalára, szerelem és szenvedés szétszakíthatatlan összefonódására, mintsem a szerelmi öröme vagy gyönyörre. A cím tehát a legelső trubadúrtól való, a sor valamikor (pontos keltezés nem lehetséges) 1100 táján keletkezett. A trobar időbeli kezdet, vidéke Proensa (a mai Provence), ez a térbeli centruma. A népnyelvű szerelmi költészet eszméjét, mint tudjuk, majd a vándorló trubadúrok viszik szét Európa-szerte (bár a nagy romanista kutató, Frank István szerint a Minnének is van autochton kezdete, csak ez alig pillantható meg, mert nagyon gyorsan ráépült időben a trobar hatása). A Bánki Éva által szerkesztett antológia címe a kezdetre utal időben és Okszitániára mint centrumra térben. De ez a kötet messze nem csupán a trubadúrokról szól, hanem számos nép és nyelv középkori szerelmi költészetéről. Páratlan eszme, hogy legyen olyan magyar nyelvű költői antológia, amely az egész trubadúr-típusú középkori költészetet szemléli (és hogy milyen kitűnő lett a végeredmény, azt én az egyetemi szemináriumokon éppen mostanában mérem először, bevetésben)! És a szervezés: minden nyelv és tájegység mögött egy-egy szakkutató áll, a maga filológiai felkészültségével, készen arra, hogy nyersfordítással szolgáljon, a szójelentések árnyalatairól, strófaformákról, rímhangzásokról adjon információkat. Vegyük sorba: van válogatás a trubadúrokból és a trouvère-ekből (Szabics Imre a felelőse), az itáliai költőkből a szicíliai iskolától az édes új stíluson át Dantéig (ezt az egységet Sallay Géza gondozta), az Ibériai-félsziget összetett és rétegzett anyagait (szefárd

versek arab területen, galego-portugál költészet, a spanyol és a katalán) Ladányi-Turóczy Csilla, a Minnesangot Lőkös Péter válogatta és szerkesztette. Ha végigolvassuk az antológiát, érezhető lesz, hogy a trobar csak időbeli kezdet, illetve egy bizonyos hangnem és műfajhierarchia gyűjtőhelye, majd szétszórója, de a többi terület nem perifériaként viszonyul hozzá. Sok centrum van.

Ami az antológia általános szerkesztési elveit illeti, a fordításokat, az eredetüket tekintve, három osztályba sorolhatjuk: 1) a már régóta meglévő és ide beválogatott szövegek, 2) az újrafordítások (ezek nagyon érdekesek: tanulságos összevetni a korábbi fordítást a mostanival) és 3) a most, e kötet számára készült magyarítások osztályába. Számos kitűnő, fiatal műfordító dolgozott e kötetbe, s talán nem tévedek nagyot, ha azt mondom, az ő hangjuk a meghatározó.

Az antológia egyik tétje ez: miként fordítsunk trubadúrokat és trubadureszk szövegeket? Folytassuk-e a nyugatos fordításhagyomány klasszikusainak és követőinek gyakorlatát (megemelt versnyelv, enyhe archaizálás), vagy keressünk új utakat? Ami szerény vélekedéseimet illeti, e nyelveknek éppen a távoliságuk engedi meg, hogy mai nyelvre gondoljuk el őket. Különben is, a szerelem nyelve nem csupán mai, hanem a pillanat nyelve: ahogyan a középkori szerelmi költők akkor, ma is a pillanat nyelvéen szólnak, mert vágytól átítatott szavainknak itt és most kell hatniuk. A szerelem prezentizmusa, jelenidejűsége követeli meg.

És ez, tudniillik a fordítás nyelvének minéműsége összekapcsolódik egy másik téttel: mit kezdünk a középkori népnyelvű szerelmi költészettel? E költészet modernitásáról szaktanulmányt először Frank István írt az 1950-es években. Máig kitűnő olvasmány, sajnos a romanista szakma ritkán emlegeti, pedig a magyar származású szerző élesen vetette föl a trobar és a modernitás viszonyának kérdését. Ebben nem ő volt a legelső: a 20. század első felében – Robert Browninggal vitatkozva – a fiatal Pound emelte saját költészete egyik “tézisévé” a trobart. Már a *Personae* kötetben számos trubadúr újraírás szerepel, köztük a nevezetes *Altaforte: sestina* (“Loquitur En Bertran de Born”, itt Bertran de Born nagyúr beszél). A trubadúrok formaelgondolásait Jacques Roubaud is beépítette a maga prózájába és költészetébe, a sestina műfaj kultusza alapozza meg Pierre Lartigue *Csigavonalas írás* című kötetét, Oskar Pastior “közös” verseskötetet adott ki Francesco Petrarccal, a trobar másik nagy örökösével együtt. A magyar költészettörténet természete és múlt századi alakulástörténete magyarázza, hogy nálunk az Eliot-Pound hagyománykezelés megkésve, gyengén jelentkezett (jelentkezik), el-elakadva, újra és újrakezdődve most alakul. Szigetszerű előzmények és példák vannak, és egy erős nosztrifikációs törekvés Papp Tibor

vendégszövegeiben. De azt hiszem, e hagyománykezelés és maivá tevés (“Make it new!”) az igazi tét, és bizony nem csekély.

(Szerkesztette Bánki Éva. Kairosz Kiadó, Bp., 2004, 610 oldal, 5400 Ft)